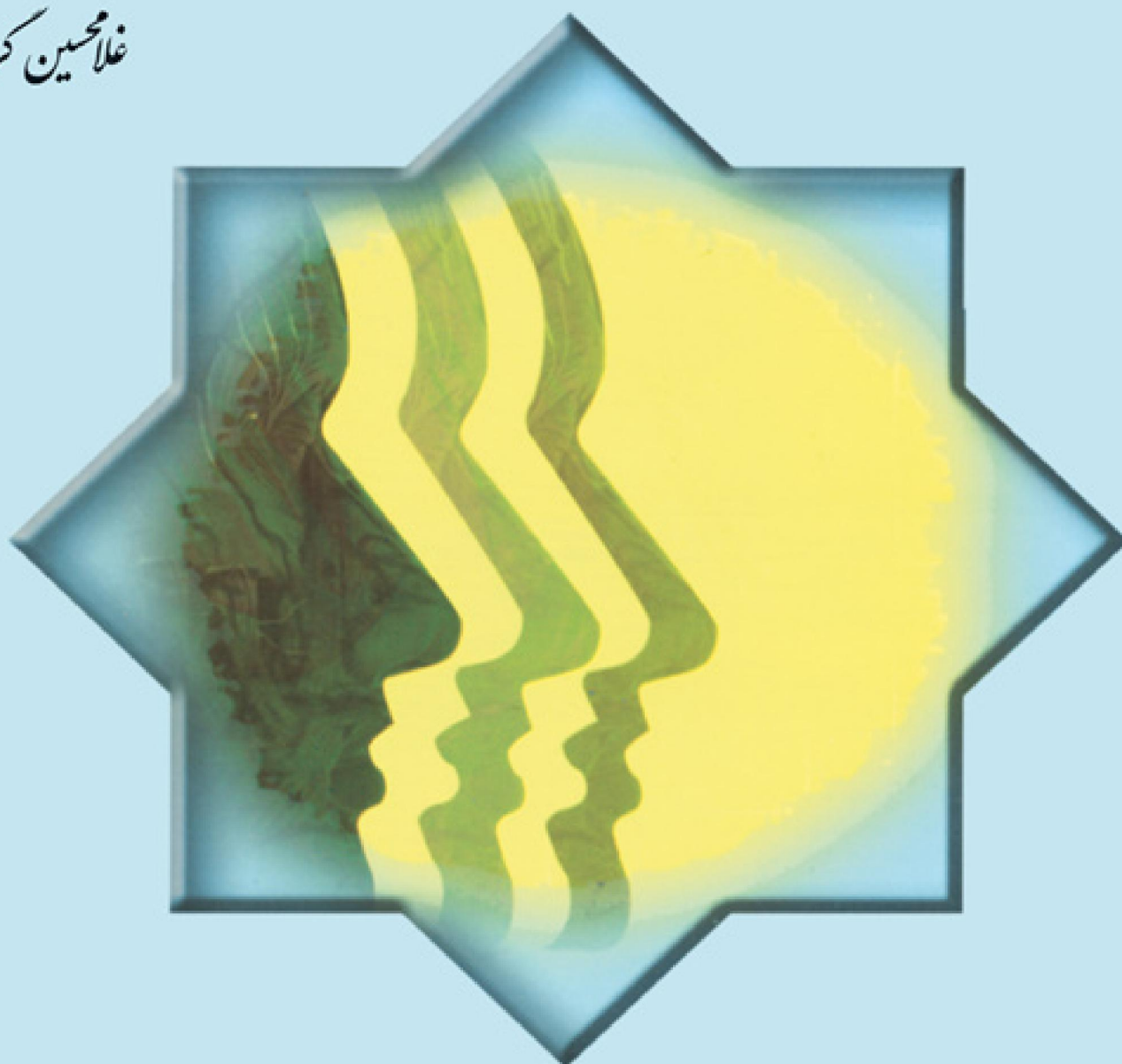

معارف

انسان در اسلام

غلامحسین کرامی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

غلامحسین گرامی، - ۱۳۴۱؛

انسان در اسلام / مؤلف غلامحسین گرامی، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری
در دانشگاهها، مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی. - قم: دفتر نشر معارف،
۱۳۸۴.

۲۲۰ ص. - ۱۲۰۰۰ ریال ISBN: 964 - 8523 - 90 - 8

کتابنامه: ص. ۲۱۱ - ۲۲۰؛ همچنین به صورت زیرنویس

۱ - انسان (اسلام). ۲ - آفرینش. الف - نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در
دانشگاهها، مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی. ب - عنوان

۸ لف ۴ گک / ۲۲۶/۲ BP

انسان در اسلام

غلامحسین گرامی

غلامحسین گرامی، - ۱۳۴۱؛

انسان در اسلام / مؤلف غلامحسین گرامی، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری
در دانشگاهها، مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی - قم: دفتر نشر
معارف، ۱۳۸۶.

۲۲۰ ص - ۱۴۰۰۰ ریال ISBN: 978 - 964 - 8523 - 90 - 4

کتابنامه: ص. ۲۱۱ - ۲۲۰؛ همچنین به صورت زیرنویس

۱ - انسان (اسلام). ۲ - آفرینش. الف - نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در
دانشگاهها، مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی. ب - عنوان

۸ الف ۴ گک / ۲۲۶/۲ BP

مجموعه مبانی نظری اسلام

۱۸

انسان در اسلام

مؤلف: غلامحسین گرامی

تدوین: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها

مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی

ویراستار: امیرعباس رجیبی

ناشر: دفتر نشر معارف

چاپ: پنجم، پاییز ۱۳۸۶ / ۵۰۰۰ نسخه

بها: ۱۴۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۸۵۲۳ - ۹۰ - ۴

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

مدیریت پخش نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۲۲ پلاک ۲، تلفن و نمابر: ۷۷۴۴۶۱۶

فروشگاه شماره ۱: قم، خیابان شهدا، روبه‌روی دفتر مقام معظم رهبری، تلفن: ۷۷۲۵۴۵۱

فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، چهارراه کالج، پلاک ۷۹۱، تلفن: ۸۸۹۱۱۲۱۲، نمابر: ۸۸۸۰۹۲۸۶

پخش پکتا: تهران، خیابان حافظ، نرسیده به چهارراه کالج، نیش کوچه بامشاد، پلاک ۵۲۵، تلفن: ۸۸۹۴۰۲۰۲

نشانی الکترونیک: info@nashremaaref.ir؛ پایگاه اینترنت: www.nashremaaref.ir

سخن مرکز

تاکید مکتبهای فکری مدرن و معاصر بر انسان، امر جدیدی که از ابتکارات فیلسوفان و اندیشمندان این مکاتب برخاسته باشد نیست، معمولاً مورخان فلسفه، آغاز چنین نگرشی را به سقراط، فیلسوف شهیر یونان باستان نسبت می‌دهند. اهتمام فلاسفه پیش از وی بر «جهان‌شناسی» و یافتن عنصر اولیه موجودات بود ولی او با شعار «خودت را بشناس» هدف اصلی فلسفه را «انسان‌شناسی» قرار داد. با این وجود تأکید بر «خودشناسی» تاریخی طولانی‌تر دارد و می‌توان گفت از هنگامی که بشر پا به عرصه وجود گذاشته است با پرسش‌های متعددی درباره خود و جهان اطرافش روبرو بوده است و همواره ادیان الهی او را به «خودشناسی» و توجه به خویشتن حقیقی‌اش فراخوانده‌اند. در دین اسلام - که آخرین و کاملترین ادیان است - نیز اهمیت ویژه‌ای به این مساله داده شده است. آیات الهی که راهگشای انسان به سوی خداوند می‌باشند از دیدگاه قرآن به دو دسته آفاقی و انفسی تقسیم می‌شوند. روایاتی که بر «معرفه‌النفس» تأکید می‌ورزند بیش از آن است که بتوان به آنها اشاره کرد. بر همین اساس فلاسفه و اندیشمندان مسلمان نیز «انسان‌شناسی» و «خودشناسی» را هدفی مهم دانسته و بحثهای متعددی را به این امر اختصاص داده‌اند. در پرتو شناخت حقیقی انسان و اینکه از کجا آمده و به کدام سو می‌رود،

اهداف کلی زندگی روشن شده و به دنبال آن اصول کلی، برنامه‌ها، راهبردها و بایدها و نبایدها تعیین می‌گردد.

از آنچه گفته شد روشن می‌شود توجه به شناخت انسان و زوایای پنهان وجودی‌اش از دانشهای ضروری بلکه ضروری‌ترین آنهاست. بنابراین قرار گرفتن درس «انسان در اسلام» در برنامه دروس عمومی کاری شایسته و گامی مهم برای رسیدن به این مقصود است.

کتاب پیش‌رو به عنوان متن درسی و براساس سرفصل مصوب این درس به قلم جناب آقای غلامحسین گرامی نگاشته شده است. این مرکز ضمن تشکر و قدردانی از مولف محترم و همه آنهایی که در به ثمر نشستن این اثر نقش داشته‌اند از تمامی صاحب‌نظران ارجمند، استادان محترم و دانشجویان عزیز می‌خواهد تا با پیشنهادهای و ارائه راهکارهای شایسته در رفع کاستی‌ها و هرچه بهتر شدن متون درسی سهیم باشند.

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها
مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی
گروه مبانی نظری اسلام

فهرست مطالب

سخن مرکز ۵

مقدمه-۱۱

فصل یکم: کلیات-۱۷

۱۹.....	اهمیت انسان‌شناسی.....
۲۰.....	۱. انسان‌شناسی و جهان‌بینی.....
۲۲.....	۲. حداکثر بهره‌برداری از زندگی دنیوی.....
۲۴.....	۳. یافتن هویت واقعی.....
۲۵.....	رویکردهای مختلف در انسان‌شناسی.....
۲۵.....	۱. درون‌نگری و انسان‌شناسی عرفانی.....
۲۷.....	۲. روش عقلی و انسان‌شناسی فلسفی.....
۲۸.....	۳. انسان‌شناسی تجربی و تاریخی.....
۲۹.....	۴. انسان‌شناسی دینی.....
۳۳.....	انسان‌شناسی و خودشناسی.....

فصل دوم: آفرینش انسان-۳۵

۳۷.....	۱. فرضیه تکامل زیستی.....
۳۸.....	ثبات یا تحول انواع.....
۴۰.....	ارکان نظریه تکامل.....
۴۱.....	نارسایی‌های فرضیه تکامل.....
۴۳.....	آثار و پیامدهای اعتقادی داروینیسیم.....
۴۷.....	۲. آفرینش انسان در قرآن.....
۵۱.....	قرآن و فرضیه تکامل.....

۵۴ شگفتی‌های قرآن در آیات آفرینش انسان
۵۶ آفرینش مستمر و فیض نامحدود

فصل سوم: روح ملکوتی- ۶۱

۶۵ دلایل دو بعدی بودن انسان
۶۵ الف) دیدگاه قرآن
۶۸ ب) دلایل عقلی وجود روح
۷۰ ج) شواهد تجربی
۷۱ ۱. تله‌پاتی
۷۲ ۲. قرارگرفتن در آستانه مرگ
۷۵ ۳. ارتباط با ارواح
۷۵ ۴. تصرف در عالم طبیعت
۷۷ حقیقت روح
۸۰ روح در قرآن
۸۱ هویت انسان

فصل چهارم: فلسفه آفرینش- ۸۵

۸۸ تحلیل افعال ارادی انسان
۸۹ معنای هدف
۹۱ هدف آفرینش
۹۱ ۱. تحلیل عقلی فلسفه آفرینش
۹۵ ۲. هدف آفرینش از دیدگاه قرآن و روایات
۱۰۱ فلسفه آفرینش و معنای زندگی

فصل پنجم: سرشت انسان- ۱۰۵

۱۰۸ نظریه‌های مربوط به سرشت انسان
-----	-------------------------------------

۱۰۹	الف) منکران سرشت واحد
۱۰۹	۱. آگزیستانسیالیسم
۱۱۰	۲. جامعه‌گرایان و تاریخ‌گرایان
۱۱۱	ب) پذیرش سرشت مشترک
۱۱۱	۱. نظریه دیوسرشتی انسان
۱۱۲	۲. نظریه نیکسرشتی انسان
۱۱۳	فطرت
۱۱۴	فطریات انسان
۱۱۵	الف) آگاهی‌های فطری
۱۱۷	ب) گرایش‌های فطری
۱۲۱	ج) توانش‌های فطری
۱۲۷	سرشت الهی انسان
۱۳۱	سرشت اولی و سرشت ثانوی

فصل ششم: سعادت و کمال-۱۳۵

۱۴۱	نظریه‌ها در باره سعادت
۱۴۱	الف) رویکرد غیر دینی در تبیین سعادت
۱۴۲	۱. مکتب‌های دنیاگریز
۱۴۴	۲. مکتب‌های لذت‌گرا
۱۴۶	۳. مکتب‌های دیگر
۱۴۷	ب) رویکرد دینی در تبیین سعادت
۱۵۳	نکاتی در باره قرب الهی
۱۵۷	راه‌ها و موانع سعادت
۱۵۷	الف) راه‌های رسیدن به سعادت
۱۵۹	ب) موانع وصول به سعادت
۱۶۰	مقایسه دو رویکرد

فصل هفتم: انسان آزاد و انتخابگر-۱۶۵

۱۶۹ نظریه جبر
۱۶۹ الف) جبر مادی
۱۷۰ بررسی جبر مادی
۱۷۲ ب) جبر الهی
۱۷۲ ۱. علم پیشین الهی
۱۷۵ ۲. توحید افعالی
۱۷۸ بررسی یک پرسش
۱۷۸ نظریه اختیار
۱۸۱ شواهد اختیار
۱۸۳ زمینه‌های جبرگرایی
۱۸۵ فلسفه آزادی
۱۸۶ آزادی و مسئولیت
۱۸۸ ارزش آزادی
۱۸۹ آزادی معنوی

فصل هشتم: انسان با خودبیگانه-۱۹۳

۱۹۶ واژه «باخودبیگانگی» و تاریخچه آن
۱۹۸ آگزیستانسیالیسم، مسیحیت مدرن و با خود بیگانگی
۲۰۱ باخودبیگانگی در اسلام
۲۰۴ «باخودبیگانگی» و «دیگرخودپنداری»
۲۰۵ نمونه‌های «دیگرخودپنداری»
۲۰۷ علل باخودبیگانگی
۲۰۸ خودیابی
۲۰۸ «باخودبیگانگی» در مثنوی

مقدمه

به نام خداوند جان آفرین حکیم
سخن در زبان آفرین خداوند بخشنده
دستگیر کریم خطابخش و پوزش پذیر

در باره وجوه اهمیت انسان شناسی فراوان سخن گفته شده و در این کتاب نیز در جای خود اشارتی رفته است. تاکیدهای ادیان الهی بر خودشناسی و پای فشاری فلاسفه و اندیشمندان در طول تاریخ بر این امر از سویی و پرسش‌های متعدد انسان در این زمینه و میل به پاسخگویی آنها از سویی دیگر عطشی در وی پدید می‌آورد که تا رسیدن به نتایج کامل فروکش نمی‌کند. البته شناخت انسان، چندان هم سهل نمی‌باشد، پیچیدگیهای وجودی انسان با هیچ آفریده دیگری قیاس پذیر نیست، آدمی دارای ابعاد و لایه‌های وجودی متعدد است و این امر، انسان شناسی را با دشواریهای ویژه‌ای روبرو می‌کند. از همین رو برخی حدیث «من عرف نفسه فقد عرف ربه» را اشاره به تعلیق محال دانسته و گفته‌اند مقصود از حدیث پیش گفته این است که انسان نمی‌تواند خود را بشناسد چه رسد به خدای خود.^۱

گرچه شناخت ابعاد وجودی آدمی همواره برای وی جالب توجه بوده است ولی این امر در دوران معاصر که شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، انسان را به توجه دائمی نسبت به دنیای شلوغ و پر زرق و برق پیرامون خود سوق می‌دهد و زمینه کافی برای غفلت از خویشتن

۱. به نظر می‌آید با وجود احادیث فراوانی که تاکید بر «معرفة النفس» دارند این تفسیر پذیرفتنی نیست.

فراهم است اهمیت بیشتری می‌یابد و جذابیت توجه به اعماقِ درونِ خود، روزافزون می‌گردد. پیدایش مکتبهای متنوع روح‌شناسی و موسسات فراروانشناسی و نیز روشهای مختلف مدیتیشن^۱ و گسترش مستمر آنها گواه روشنی بر این مدعا است.

شناخت انسان و بررسی عمیق ابعاد وجودی او از ضروریات زندگی و از مقدمات سعادت‌مندی انسان و بهرهوری هرچه بیشتر از زندگی محدود دنیوی است، به همین دلیل در آیات و روایات فراوانی بر این امر تاکید شده است. توجه بیش از پیش به انسان‌شناسی و قراردادن درسی با عنوان «انسان در اسلام» در دروس عمومی دانشگاهی در همین راستا توجیه‌پذیر می‌گردد.

کتاب حاضر براساس سرفصلهای مصوب و به قصد تهیه متنی پیشنهادی برای تدریس این درس نگاشته شده است.

تذکر چه نکته:

۱. از آنجا که انسان دارای ابعاد و ویژگیهای متنوع و متعددی است، انسان‌شناسی با علوم مختلفی ارتباط دارد. فلسفه، عرفان، علوم دینی، روانشناسی، جامعه‌شناسی و زیست‌شناسی از این جمله‌اند. بنابراین گاه از اشاره به این‌گونه مباحث گریزی نیست.

۲. در برنامه جدید دروس معارف اسلامی، «انسان در اسلام» در حوزه دروس «مبانی نظری اسلام» و به عنوان بدیلی برای «اندیشه اسلامی ۱ یا ۲» قرار دارد. به همین دلیل رویکرد عقلی و اعتقادی مباحث کتاب بر سایر رویکردها غلبه دارد. بدیهی است که اگر مثلاً بدیل «اخلاق اسلامی» بود باید به شکل دیگری ارائه می‌شد.

۳. در بحث‌های جدید و مکتبهای فکری معاصر در غرب به ویژه مکتب اگزیستانسیالیسم توجه ویژه‌ای به انسان و ویژگیهای او شده است. تلاش بر این بوده که به این‌گونه مباحث نیز اشاره شود و تا جایی که امکان دارد بحث‌ها به شکل تطبیقی ارائه شود.

۴. یکی از اصول مهم کتاب درسی - که سعی بر رعایت آن بوده است - پرهیز از مطالب تکراری دوره‌های آموزشی پیشین است، بنابراین شایسته است مطالب این درس عمیق‌تر و

غنی‌تر از آن بحث‌هایی که دانشجویان در دوره متوسطه خوانده‌اند باشد. از سویی دیگر با توجه به عمومی بودن درس باید از بحث‌های بسیار پیچیده و تخصصی پرهیز شود و در صورت ضرورت به زبان ساده ارائه شوند. این نکته نیز حتی‌الامکان رعایت شده است.

۵. نوشته حاضر به یقین دارای کاستی‌هایی است که برای رفع آنها از تمامی صاحب‌نظران، اساتید و دانشجویان محترم یاری جسته و از نقطه نظرات، انتقادات و پیشنهادات ایشان استقبال می‌کنیم. در پایان از بذل عنایات جناب آقای دکتر کالانتری که تشویق و پیگیری‌های مستمرشان موجب دلگرمی بنده بود تشکر می‌کنم. از همه همکارانی که در تهیه و بهبود اثر یاری‌ام رساندند به ویژه جناب حجه‌الاسلام والمسلمین آقای احمد دبیری کارشناس محترم گروه مبانی نظری اسلام که با حوصله و دقت فراوان متن را بررسی کردند و اشکالات آن را متذکر شدند و آقای امیرعباس رجبی که ویرایش اثر را بر عهده داشتند و نیز آقایان جواد محفوظی‌نژاد، سید محمد مسجدی و صالح زارع که مراحل مختلف تدوین و آماده‌سازی را انجام دادند بسیار سپاسگزارم.

تو خشنود باشی و ما رستگار

خدایا چنان کن سرانجام کار

غلامحسین گرامی

تابستان ۱۳۸۴

فصل يكم

كليات

برترین دانش‌ها این است که انسان،
خود را بشناسد^۱

اهمیت انسان‌شناسی

انسان همواره در کانون اندیشه بشری یکی از مهم‌ترین دغدغه‌ها بوده است. توجه به انسان، تنها بدین سبب نیست که او یکی از موجودات این عالم است و باید مورد شناسایی قرار گیرد، بلکه اهمیت انسان‌شناسی از این جهت است که در واقع شناخت ماهیت و حقیقت خویش است؛ حقیقتی که گاه در لابه‌لای علوم دیگر گم می‌شود و انسان با وجود همه پیشرفت‌های علمی از آن غافل می‌گردد.

صد هزاران فصل داند از علوم جان خود را می‌نداند آن ظلوم^۲

در آموزه‌های تمامی ادیان الهی، شناخت انسان پس از خداشناسی بیشترین اهمیت را دارد؛ تا آنجا که یکی از اهداف اساسی انبیا توجه دادن انسان به خویش بوده است. بسیاری از مشکلات فراروی انسان معاصر به دلیل بی‌توجهی به حقیقت خود و توجه بیش از حد به بُعد غیرمعنوی خویش است که علت اصلی آن را می‌توان نادیده‌انگاشتن دین و آموزه‌های دینی دانست. در اهمیت این موضوع همین بس که حضرت علی علیه‌السلام در روایاتی چند خودشناسی و

۱. «قال علی علیه‌السلام: افضل المعرفة معرفة الانسان نفسه» غررالحکم، باب معرفة النفس.

۲. مشنوی، دفتر سوم، ۲۶۴۸.